
Some Notes on Attar's Tadhkirat Al-Awliya edited by Shafi'ee Kadkani

Mohsen Pourmokhtar; Assistant Professor, Vali-Asr University of Rafsanzan, Iran*

1. Introduction

The present study is the result of a detailed study of Attar of Nishapur's Tadhkirat Al-Awliya as edited and illustrated and commented on by Mohammad Reza Shafi'ee Kadkani (Tehran, Sokhan Publications, 2019). The result of this study was the discovery of some points that might be useful in better understanding of some stances made in the text of Tadhkirat Al-Awliya. The notes raised in this article fall into three categories: A) most of these points incorporate discovery of sources and references of narrations and anecdotes of Tadhkirat Al-Awliya in its preceding Arabic sources. B) The second category of points raised here include the interpretation and description of some parts of the text of Tadhkirat that may be explained by local terminology. These are words not found in the Persian poetry and prose, but still common in local dialects of some parts of Kerman province, especially Sirjan city. C) The third group includes two instances of historical studies, the first of which is on the incorrectness of a story in Tadhkirat Al-Awliya (the story of informing Sahl bin Abdullah Tostari about the death of Shah Shoja' Kermani) discussed under historical and textual evidence. The second instance is about the location of Shah Shoja Kermani's tomb. Based on creditable evidence, the present article has marked the accurate location of the tomb of this illustrious sage and mystic to be in Sirjan.

2. Methodology

The research method of this paper is of documentary and historical

* Corresponding author.

E-mail: m.poormokhtar@gmail.com.

Date received: 27/04/2020

DOI: 10.22103/jll.2021.15815.2786

Date accepted: 09/08/2020

type. Some points have been discovered through investigations in Arabic sources of quotes by mysticism celebrities and matching them with Attar's *Tadhkirat Al-Awliya*. These points typically include finding the references to the quotes. Historical analysis of some cases has led to the discovery of a historical point. Moreover, parts of the ambiguous vocabulary of the text have been clarified through common vocabulary used in the local dialects of Sirjan and Kerman.

3. Discussion

This article raises 23 points about *Tadhkirat Al-Awliya* and discusses them. What follows is a summary of these points. The discursive and textual discussions are brought about in the main body of the paper. Numbers indicated on the sides of the sign “/” point at the chapter (the number on the left) and the clause (the number on the right).

1. An anecdote has been narrated in describing Sahl bin Abdullah Tostary (28/18), according to which Sahl was informed by a pigeon of Shah Shoja' Kermani's death on the same day. This anecdote narrated to describe a miracle by Sahl bin Abdullah Tostary could not be correct historically, as Sahl bin Abdullah died in year 283, that is 5 years before Shah Kermani (year 288 Islamic lunar calendar) died.

2. In a quote attributed to Bayazid Bastami (33/9), the word *Ashkal/Ashkil* has been used. In his comments made on *Tdhkirah* (p. 1272), the editor has regarded this term as a form of the term *Sakal/Sakil* which means the thornbush. However, in fact, the term *Eshkel/Eshkil* is referred to a short and thin wooden stick that used to be inserted in the split of sheep's hoof, around which a line used to be wrapped, to make the sheep move slowly.

3. The editor of the book believes that Shah bin Shoja' Kermani's tomb is located in Nishapur, while numerous sources have indicated that his tomb is in Sirjan, which has survived until today.

4. The source of the quote (36/8) is the Khargooshi's *Tahzib Al-Asrar*.

5. Attar's source of the anecdote (36/9) is the translation of the *Risalat al-Qushairiyya*.

6. The quote (36/10) is remarked in the book *Al-Fotowah and Tabaqat Al-Sufiyah* by Sulma and the book *Hilyat Al-Awliya and Kashf Al-Mahjub* by Hajwiri.

7. The quote (36/11) is remarked in the book *Al-Fotowah Sulma* and *Al-Bayaz wa Al-Sawad*.

8. The source of the quote (26/13) is the translation of the *Risalat al-Qushairiyya*.

9. The quote (36/14) is remarked in *Tahzib Al-Asrar* and *Ilm Al-Tasawwuf*.

10. The quote (36/15) was remarked in *Tabaqat Al-Sufiyyah Sulami* and *Tahzib Al-Asrar* and *Bayaz wa Sawad*.

11. The source of the quote (36/16) is Khargooshi's *Tahzib Al-Asrar*.

12. The quote (36/17) is remarked in *Ilm Al-Tasawwuf*.

13. The quote (36/18) is remarked in *Tabaqat Al-Sufiyyah* and *Risalat al-Qushairiyya*.

14. The source of the quote (36/20) is the translation of the *Risalat al-Qushairiyya*.

15. The quote (36/21) is remarked in the *Risalat al-Qushairiyya* and its translation.

16. The source of the quote (36/22) is *Al-Bayaz wa Al-Sawad*.

17. An anecdote about Khajeh Ali Sirjani is remarked in *Tadhkirat Al-Awliya* (36/24). Attar has put this anecdote as a piece of poetry in his *Mosibat Nameh* without mentioning the names of Shah Kermani and Khajeh Ali Sirjani. Since Khajeh Ali Sirgani is the author of the book *Al-Bayaz wa Al-Sawad*, and because this book has been one of Attar's main sources in *Tadhkirat Al-Awliya*, a brief reference to the identity of Khajeh Sirjani seems to be necessary for the comments made on this clause.

18. Regarding the word *Keliddan* in the comments of *Tadhkirat Al-Awliya*, it is inferred based on some evidence that: "in addition to being a place to put the keys, *Keliddan* is also a place in which something used to be sometimes put inside from over the door, outside, and sometimes something used to be put inside from outside, which used to be picked only from inside" (p. 1280). There is evidence in the article about Sirjan dialect which approves this, and that the word *Keliddan* refers to a considerable space to put things inside so that the contained objects could be taken from the outside.

19. The anecdote (38/7) is remarked in *Helyat Al-Awliya*, *Tahzib Al-Asrar*, *Al-Bayaz wa Al-Sawad*, and *Risalat al-Qushairiyya* with some differences compared to the narration in *Tadhkirat*.

20. In comments made on Tadhkirat about the word Jakam, it is remarked that: “nothing comes to my mind about Jakam/Jakan” (p. 1429). However, the word “Jakam” being derived from the verb “Jakidan” meaning jumping, and might refer to the heartbeat. The verb is still common in the dialect of the people of Kerman and other areas.

21. In comments made on Tadhkirat about the term “Jaridan”, it is remarked that: “Jaridan meaning door creaking when opened and closed is an ancient word seemingly not mentioned in the cultures” (p. 1462). In Sirjan dialect, “Jerridan” means movement or waving of anything including a door or any other things.

22. In the quote (95/185), the word “Vajakidi” should be derived from the same “Jakidan” infinitive, meaning jumping and bouncing pointed out in number 20.

23. In comments made on Tadhkirat quoted from Dekhoda’s glossary, it is remarked that: “Ashuri is a type of soup cooked in Kerman and some other provinces to be given away as a vow on Ashura day, which contains every type of cereals (p.1501). In the body of the article, reference is made about Ashuri soup in today’s culture of Kerman people.

4. Conclusion

Considering what is discussed in this article, the origins of some quotes in Tadhkirat were specified through analysis of Arabic sources of quotes made by Sufism celebrities and their comparison with Tadhkirat Al-Awliya. Furthermore, consideration of historical and textual evidence showed that the anecdote remarked in Tadhkirat Al-Awliya about informing Sahl bin Abdullah Tostary of Shah Shoja’ Kerani’s death cannot be correct historically. Moreover, according to historical and Sufism sources, it was determined that the correct location of Shah Shoja’ Kerani’s tomb is Sirjan, not Nishapur. Analyzing the local dialect sources, especially Sirjan people’s dialect indicates that the accurate meaning of words Jakam, Vajakidan, Eshkil, and Jaridan in Tadhkirat Al-Awliya is explainable regarding their current usage in Sirjan dialect. In an incomplete induction, the text of the edited by Shafi’ee Kadkani could be considered closer to Attar’s sources especially the Risalat al-Qushairiyya compared to the text of the edited by Nicholson.

Keywords: Tadhkirat Al-Awliya, Attar, Shafi'ee Kadkani, Sources of the quotation, Sirjan dialect.

References [in Persian]:

- Al-Herawi al-Ansari, Khwaja Abdullah. (2017). *Tabaqat al-Sufiyya*, Edited by Mohammad Sarwar Molaei, Second edition, Tehran: Toos Publications.
- Bastani Parizi, Mohammad Ebrahim. (1990). *Sange Haft Ghalam (Seven Pen Stone)*, Third edition, Tehran: Elm Publications.
- Bastani Parizi, Mohammad Ebrahim. (2016). *Peyghambar-e Dozdan (Prophet of Thieves)*, Twenty-second edition, Tehran: Elm Publications.
- Bakhtiari, Ali Akbar. (1999). *Sirjan in the Mirror of Time*, Kerman: Kermanshenasi (Kerman Studies) Center Publications.
- Jalali Azizian, Hassan (1995). *The city of Sufism (Tasawwuf) (The life of Sahl ibn 'Abd Allāh Shushtarī)*, First edition, Tehran: Hadith Publishing.
- Khafi, Shahabuddin Abdullah (Hafiz-e Abru). (1999). *The Geography of Hafiz-e Abru*, Edited by Sadegh Sajjadi, Tehran: Miras-e Maktoob Publishing Center.
- Dehkoda, A. A. (1974). *Persian dictionary* (M. Moein, Trans). Tehran: Teharn University Press.
- Saryazdi, Mahmoud (2001). *The letter of Sirjan*, First edition, Tehran: Publication of works, Academy of Persian Language and Literature.
- Samarqandi, Kamal-ud-Din Abd-ur-Razzaq ibn Ishaq. (1936). *Matla-us-Sadain wa Majma-ul-Bahrain (The Rise of the Two auspicious constellations and the Confluence of the Two Oceans)*, Edited by Mohammad Shafi'i, Lahore.
- Shafiei Kadkani, Mohammad Reza. (2019). *Introduction to Tazkirat al-Awliyā (Biographies of the Saints)*, Second edition, Tehran: Sokhan Publications.
- Osmani, Abu Ali Hasan bin Ahmad. (2000). *Translation of al-Risala al-Qushayriyya*, Edited by Badiozzaman Forouzanfar, Sixth edition. Tehran: Elmi Farhangi Publications.

- Attar Neyshabouri, Farid al-Din Muhammad. (1905). *Tazkirat al-Awliyā (Biographies of the Saints)*, Leiden: Braille Press.
- Attar Neyshabouri, Farid al-Din Muhammad. (2019). *Tazkirat al-Awliyā (Biographies of the Saints)*, Edited by Mohammad Reza Shafiei Kadkani, Second edition, Tehran: Sokhan Publications.
- Attar Neyshabouri, Farid al-Din Muhammad. (2017). *Muṣṣibat-Nāma*, Edited by Mohammad Reza Shafiei Kadkani, First Edition, Tehran: Sokhan Publications.
- Forouzanfar, Badiozzaman. (2000). *The lists of the Translation of al-Risala al-Qushayriyya*, Sixth edition, Tehran: Elmi Farhangi Publications.
- Le Strange, Guy. (1998). *Historical geography of the lands of the Eastern Caliphate (The Lands of the Eastern Caliphate)*, Translated by Mahmoud Erfan, Tehran: Elmi Farhangi Publications.
- Mustawfi, Hamdallah. *Nuzhat al-qulub (Hearts' Bliss)*, Edited by Guy Le Strange, Tehran: Donyaye Ketab (World of Book) Publications.
- Moaied Mohseni, Mehri. (2002). *The dialect of the people of Sirjan*, First Edition. Kerman: Kerman Studies Center.
- Moaied Mohseni, Mehri. (2007). *Sirjan Folk Culture*, Second edition, Kerman: Kerman Studies Center.
- Mihani, Jamaluddin Abu Rooh. (1997). *The states and words of Abū Sa'īd Abū'l-Khayr*. Fourth edition, Tehran, Agah Publications.
- Nishapuri, Abu Abd-Allah Muhammad ibn Abd-Allah al-Hakim. (1996). *History of Neishabour*, Edited by Mohammad Reza Shafiei Kadkani, First Edition, Tehran: Agah Publications.
- Vosoughi Rahbari, Ali Akbar. (1993). *History of Sirjan*, Kerman: Kerman Studies Center Publications.
- Al-Hujwīrī, Abu 'l-Ḥasan 'Alī b. 'Uthmān b. 'Alī al-Ghaznawī al-Jullābī. (2004). *Kashf al-mahjūb (Unveiling of the Hidden)*, Edited by Mahmoud Abedi, First Edition, Tehran: Soroush Publications.

References [in Arabic]:

- Al-Isfahani, Abu Nu`aym. (n.d). *Ḥilyat al-awliyā' wa-ṭabaqāt al-aṣfiyā'*, Beirut: Dar al-Fikr

-
- Khargoshi Neyshabouri, Abdolmalek Ebn-e Mohammad-e Ebrahim. (1999). *Tahzib al-asrar fī ṭabaqāt al-akhyār*, by the efforts of Bassam Mohammad Baroud, First edition. Abu Dhabi: Cultural Complex.
- Salafi, Hafiz Abu Tahir. (1993). *Mu'jam al-safar (the Dictionary of Travel)*, Research by Abdullah Omar Al-Baroudi, Beirut.
- Sulami Neyshabouri, Abu Abd al-Rahman. (1969). *Tabaqat al-Sufiyya*, Edited by Nooruddin Shariba, Second edition, Cairo: Al-Mianji Library.
- Sulami Neyshabouri, Abu Abd al-Rahman. (1993). *The collection of works of Abu Abdul Rahman Sulami*, Vol. 2, Collected by Nasrullah Pourjavadi, First Edition, Tehran: University Publishing Center.
- Al-Sirjani, Abu al-Hasan Ali ibn al-Hasan. (2011). *Al-bayāḍ wa-al-sawād min khaṣā'iṣ ḥikam al-'ibād fī na't al-murīd wa-al-murād*, Edited by Mohsen Pourmokhtar, First Edition, Tehran: Iranian Research Institute of Philosophy and the Free University of Berlin, Germany.
- Elm al-Tasawwuf (The knowledge of Sufism)*, (2011). Edited by Nasrullah Pourjavadi and Mohammad Souri, First Edition, Tehran: Iranian Research Institute of Philosophy and the Free University of Berlin, Germany.
- Al-Qushayrī al-Naysābūrī, Abd al-Karīm ibn Hūzān Abū al-Qāsim. (1989). *Al-Risala al-Qushayriyya fī 'Ilm al-Tasawwuf*, Edited by Abdul Halim Mahmoud and ..., Cairo: Dar al-Shaab.

نشریه نثر پژوهی ادب فارسی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال ۲۳، دوره جدید، شماره ۴۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۹

نکته‌هایی در حاشیه تذکرة الأولیای عطار به تصحیح شفیع کدکنی (علمی - پژوهشی) *

دکتر محسن پورمختار^۱

چکیده

مقاله حاضر حاصل مطالعه و دقت در تذکرة الأولیای عطار به تصحیح محمدرضا شفیع کدکنی است. حاصل این مطالعه ۲۳ نکته درباره متن و تعلیقات این چاپ از تذکرة الأولیای است. یک مورد از این نکته‌ها راجع به منشأ اشتباهی تاریخی در یکی از روایات مربوط به سهل بن عبدالله تستری است. در این مورد مشخص می‌گردد که آن روایت به صورت موجود نمی‌تواند درست باشد. نکته دیگر استدلال در مورد محل واقعی دفن شاه شجاع کرمانی است و اینکه محل حقیقی دفن شاه کرمانی سیرجان است نه شهرهای دیگر که بعضاً در این زمینه مطرح شده‌اند. ۱۴ مورد دیگر مربوط به منابع اقوال و حکایات تذکرة الأولیای است و ۵ مورد درباره فهم بهتر بعضی از اقوال/حکایات تذکره با توجه به معانی واژگانی از آنها در گویش سیرجانی است. علاوه بر این‌ها به تعدادی از ضبط‌های اصیل در متن تذکره که بر اثر دست‌کاری کاتبان یا بدخوانی‌های عطار دگرگون شده‌اند، اشاره و صورت صحیح آنها به دست داده شده است.

واژه‌های کلیدی: تذکرة الأولیای، عطار، شفیع کدکنی، منابع اقوال، گویش سیرجانی.

^۱ تاریخ ارسال مقاله: ۱۳۹۹/۰۲/۰۸

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۰۵/۱۹

۱- استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان. (نویسنده مسئول)

Email: : m.poormokhtar@gmail.com.

DOI: 10.22103/jll.2021.15815.2786

۱- مقدمه

مقاله حاضر حاصل مطالعه دقیق تذکرة الأولیاء عطار نیشابوری به تصحیح و شرح و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی است. نگارنده پس از انتشار کتاب، آن را در مطالعه دقیق گرفت و با منابع مهم اقوال و حکایات صوفیان مقایسه کرد. نتیجه این مطالعه یافتن نکته‌هایی بود که بعضاً می‌توانند در فهم بهتر موضوعی از متن تذکرة الأولیاء سودمند باشند. موارد مطرح شده در این مقاله در سه دسته طبقه‌بندی می‌شوند:

الف: بیشترینه این نکات کشف منبع و مأخذ اقوال و حکایاتی از تذکرة الأولیاء در منابع عربی مقدم بر آن است. شفیعی کدکنی دربار تحقیق در مأخذ اقوال تذکره نوشته‌اند: یافتن اصل عربی این گفتارها در متون قبل از عطار، مانند اللمع ابونصر سراج یا طبقات الصوفیه سلمی یا حلیة الأولیاء حافظ ابونعیم اصفهانی یا مناقب الأبرار ابن خمیس یا المختار من مناقب الأخیار ابن اثیر و ده‌ها کتاب و رساله دیگر، بسیار ضرورت دارد. به ویژه که گاه در اصل عربی منقول در متون قبل از عطار نیز اختلاف ضبط وجود دارد. (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۸: شانزده)

ب: دسته دوم نکاتی که در این مقاله مطرح شده‌اند، شامل تفسیر و توضیح پاره‌هایی از متن تذکره است که می‌توان آنها را با واژگان محلی تبیین کرد. واژگانی که در متون نظم و نثر فارسی و نیز در فرهنگ‌های رسمی یافت نمی‌شوند.

ج: دسته سوم شامل دو مورد از تحقیقات تاریخی است که نخستین آنها درباره عدم صحّت یک روایت تذکره (حکایت خبر دادن سهل بن عبدالله تستری از وفات شاه شجاع کرمانی) است که با قرائن تاریخی و متن شناختی در آن باب بحث شده است. و مورد دوم در باره محل آرامگاه شاه بن شجاع کرمانی است که در مقاله حاضر، با ارائه مستندات معتبر، جای دقیق آرامگاه این حکیم و عارف نامی تعیین شده است.

نکته قابل ذکر آنکه این مقاله وارد بحث تصحیح متن تذکرة الأولیاء نشده است و تنها در مواردی به ترجیح بعضی از ضبط‌های واژگانی تصحیح شفیعی کدکنی بر تصحیح نیکلسن اشاره شده است.

۱-۱- بیان مسئله

پس از سال‌ها انتظارِ علاقه‌مندانِ متون عرفانی فارسی، کتاب تذکرة الأولیای عطار نیشابوری به تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی منتشر شد. (انتشارات سخن ۱۳۹۸) مصحح دانشمند کتاب درباره میزان کار علمی انجام شده بر روی این کتاب در نخستین صفحه آن نوشته است:

نمی‌خواهم بگویم در مورد تذکرة الأولیاء شق القمر کرده‌ام ولی حدود پنجاه سال، یکی از دغدغه‌های عمرم گردآوری نسخه‌های کهن و اصیل تذکره، حدود چهل نسخه، بوده است و سال‌ها و سال‌ها آن را در دانشگاه تهران تدریس کرده‌ام و حدود سی سال سرگرم تصحیح و آماده‌سازی آن بوده‌ام و کوشیده‌ام تمام منابع موجود و محتمل فارسی و عربی، خطی و چاپی را درباره این اثر، از سراسر جهان، به دست آورم و در تمام مولکول‌های معنی‌دار آن تأمل کنم و هرگاه اندک تردیدی روی نمود تمام منابع گفتار عطار و سرچشمه‌های آن را در آثار بیشمار پیشینیان او مورد جستجو قرار دهم. (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۸: شانزده)

تذکرة الأولیاء به تصحیح شفیعی کدکنی در حجمی نزدیک به دو هزار صفحه (صد و هفتاد و شش صفحه مقدمه، ۹۳۰ صفحه متن و ۸۵۰ صفحه ضمیمه: نسخه بدل‌ها، تعلیقات و فرهنگواره) چاپ شده است. بدیهی است که با همه کوشش و شایستگی محقق دانشمند تذکره، در متنی با چنین گستره‌ای همچنان مواردی برای امعان نظر وجود دارد، همچنانکه مصحح دانشمند کتاب خود بر این نکته تأکید ورزیده است. (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۸: شانزده) مقاله حاضر حاصل مروری بر تذکرة الأولیاء به تصحیح شفیعی کدکنی و تأمل بر موضعی از آن است. در این مقاله ۲۳ نکته مطرح شده است که در آنها به مواردی که به نظر نگارنده ممکن است خواننده جدی تذکره و مصحح محقق آن را به کار آید، توجه داده شده است. موارد مطرح شده یا نکته‌ای تاریخی است و یا نشان دادن منابع تعدادی از اقوال و حکایات کتاب و یا تصحیح و توضیح مواردی از متن کتاب با توجه واژگان گویش محلی سیرجانی. در ارجاعات به متن کتاب علاوه بر شماره صفحه، شماره بخش و بند مورد بررسی هم ذکر شده است. در متن مقاله، موارد مورد بررسی به ترتیبی که در متن کتاب آمده‌اند، مطرح شده‌اند.

۱-۲- پیشینه تحقیق

از آنجا که تذکرة الأولیاء به تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی کمتر از یک سال است که منتشر شده است، طبیعی است که هنوز تحقیقات و نقد و نظرها درباره آن به مرحله چاپ و انتشار نرسیده باشد. نگارنده با پی گیری‌هایی که در رابطه با هر آنچه در این زمینه منتشر می‌شود داشته است، تا کنون با موردی که مربوط به نقد و نظر درباره تذکرة الأولیاء به تصحیح شفیعی کدکنی باشد، مواجه نشده است.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

تذکرة الأولیاء از مهمترین متون فرهنگ ایرانی است که از جنبه‌های مختلف حائز اهمیت است. از نظر زبان فارسی، تذکره در زمره مهمترین متون نشر فارسی به شمار می‌رود. از نظر اشتمال بر اقوال و احوال صوفیان و عارفان برجسته ایران و اسلام نیز تذکرة الأولیاء یکی از مهمترین منابع و مصادر تحقیق در این حوزه است. پیداست که هرگونه تحقیقی در جهت دست‌یابی به متنی صحیح‌تر از تذکره و نیز هر پژوهشی در راستای فهم دقیق‌تر آن، ارزش بسیار دارد. تحقیق حاضر نیز در راستای این دو هدف نگاشته شده است. چنانکه در مقدمه بحث ذکر شد، مصحح در مقدمه کتاب تأکید کرده‌اند که یافتن اصل عربی گفتارهای عارفان تذکرة الأولیاء بسیار ضرورت دارد. بدیهی است که این ضرورت تنها شامل یافتن اصل سخنان مندرج در تذکره نمی‌شود و هرگونه پژوهش که باعث فهم بهتر متن کتاب بشود را نیز شامل می‌شود.

۲- بحث

در ذیل بیست و سه نکته که از مطالعه تذکرة الأولیاء به دست آمده است به ترتیب فصل‌های کتاب ذکر می‌شود. شماره‌های سمت چپ علامت / نشان‌دهنده فصل و شماره‌های سمت راست نشانگر بند هر فصل در تذکرة الأولیاء به تصحیح شفیعی کدکنی است.

۲-۱- منشأ یک اشتباه تاریخی در کرامتی منسوب به سهل بن عبدالله.

*۲۸/۱۸

در ذکر سهل بن عبدالله تُستری حکایتی نقل شده که بر طبق آن، سهل در روز وفات شاه شجاع کرمانی از طریق کبوتری از وفات او خبردار می‌شود:

«و نقل است که یک روز در مسجد نشسته^۱ بود. کبوتری در مسجد بیفتاد، از گرما و رنج.

سهل گفت: «شاه کرمان بمرد.» آن سخن گوش داشتند، همچنان بود.» (عطار، ۱۳۹۸: ۳۱۳)

این حکایت که به عنوان کرامتی برای سهل بن عبدالله تُستری نقل شده از لحاظ تاریخی نمی‌تواند درست باشد زیرا سهل بن عبدالله در سال ۲۸۳ یعنی ۵ سال پیش از وفات شاه کرمانی (۲۸۸ هـ) در گذشته است. توضیح آنکه درباره تاریخ وفات شاه کرمانی و نیز سال درگذشت سهل بن عبدالله چند تاریخ ذکر شده است که از بین ارقام ذکر شده، سال ۲۸۸ برای درگذشت شاه کرمانی و سال ۲۸۳ برای وفات سهل بن عبدالله دارای اعتبار است.^۲

اما منشأ اشتباه در این حکایت، در کتاب حلیة الأولیای ابونعیم اصفهانی است که این ماجرا ابتدا در آن نقل شده است. ابونعیم، از قول شخصی به نام ابوعامر به نقل از شخصی به نام ابو عبدالله نقل می‌کند که:

ذکر لی أبو عامر عبدالوهاب بن محمد عن أبي عبدالله محمد بن أحمد قال: كنت عند سهل بن عبدالله جالساً فسقطت بيننا حمامة فجعلتُ أنحيها. فقال سهل: أطمعها وأسقها! ففقتُ لها خبزاً ووضعْتُ لها ماءً فلقتُ الخبز وسقطت على الماء فشربت ومضت طائراً. فقلتُ لسهل: أي شيء هذا الطير؟ فقال لي: يا أبا عبدالله مات أخ لي بكرمان فجاءت هذه تعزيني به. قال أبو عبدالله: وأظنه ذكر شاه بن شجاع وكان من الأبدال. فكتبتُ تاريخ اليوم والوقت. فقد قومٌ من أهل کرمان فعزونا فيه وذكروا أنه مات في اليوم والوقت الذي سقطت عندنا الحمامة (اصفهانی، بی تا ۱۰/۲۳۸).

نزد سهل بن عبدالله نشسته بودم که کبوتری در پیش ما بر زمین افتاد. خواستم آن را دور اندازم، سهل گفت: آب و غذایش بده! برخاستم و نان و آبی برایش آوردم. پرنده نان خورد و آب نوشید و پرواز کرد و رفت. به سهل گفتم: حکایت این پرنده چه بود؟ گفت: ای ابا عبدالله برادری از من در کرمان در گذشته است و این پرنده به تعزیت او نزد من آمده بود. ابو عبدالله گفت: گمان می‌کنم منظور سهل، شاه بن شجاع کرمانی بود و شاه از ابدال

بود. پس تاریخ آن روز و ساعت را یادداشت کردم. تا اینکه گروهی از کرمان آمدند و ما را از وفات او_ در همان روز و ساعتی که پرنده در پیش ما بر زمین افتاده بود_ آگاهی دادند.

در واقع اشتباه از ابو عبدالله آغاز شده است. در این حکایت می‌بینیم که سهل بن عبدالله اسمی از برادر کرمانی خود نبرده است و این ابو عبدالله است که او را شاه بن شجاع پنداشته است: وَأُظَنَّهُ ذَكَرَ شَاهِ بْنِ شَجَاعٍ. این حدس اشتباه در کتابهای بعدی از جمله رساله قشیریه (عثمانی، ۱۳۷۹: ۳۷۵) و تذکرة الأولیای عطار به عنوان حقیقتی مسلم، تکرار شده است.

۲-۲- اشکال، اشکیل ۳۳/۹

بایزید را چشم بر من افتاد. تبسمی کرد و گفت: «مَا فَعَلْتَ بِالْأَشْكَالِ؟ بِأَنَّ أَشْكَالَ كَهْ بِرِ پَایِ تِ

کَرْدَنَد چِه کَرْدِی؟» (عطار، ۱۳۹۸: ۳۵۹)

سوال همراه با طنز بایزید از احمد خضرویه پس از آن بود که احمد به خاطر خاری که در پایش رفته بود به لنگی بادیه را طی کرده و حج گزارده و به بسطام رسیده بود. در تعلیقات تذکره (ص ۱۲۷۲) اشکال/اشکیل صورتی از سگال/سگیل دانسته شده به معنای خار معیلان. اینکه اشکال/اشکیل و سگال/سگیل صورت‌هایی از یکدیگر باشند اشکالی ندارد اما اشکال/اشکیل در اینجا به معنای خار معیلان نیست. در حقیقت، اشکیل به چوبی کوچک و باریک گفته می‌شده که آن را بین شکاف سم گوسفند می‌گذاشتند و دور آن را با بندی می‌بستند تا گوسفند نتواند با سرعت برود. گوسفندی که اشکل بر پا داشت، تنها می‌توانست لنگ‌لنگان و آهسته حرکت کند. از این چوب کوچک که صورت مصغر آن اشکلو هم کاربرد داشت، برای بستن در توبره و خورجین و خوره‌های پشم نیز استفاده می‌شد و بعضاً با گذاشتن آن میان انگشتان دست اشخاص برای شکنجه هم به کار می‌رفت. (موید محسنی، ۱۳۸۱: ۱۶؛ بختیاری، ۱۳۷۸: ۳۹۸) فعل اشکل کردن هم در مورد گوسفند و هم درباره انسان کاربرد داشت، مخصوصاً درباره راهزنان. فی المثل گفته می‌شد: فلانی این کار و آن کار کرد آخر کار هم اشکلش کردند. یعنی او را مقید کردند. (قس: لغت نامه دهخدا ذیل اشکلک و اشکلک کردن) بنابراین بایزید بلافاصله با دیدن احمد خضرویه با طنز و استعاره او را به گوسفندی که پایش را اشکل کرده بودند و لنگ‌لنگان و با رنج و

شکنجه راه می‌رفته است، مانند کرده و تبسم بایزید هم به همین دلیل بوده است. در این خصوص، فعلی که در نسخه دارالکتب قاهره آمده دقیق‌تر است: «آن سکیل که بر پایت نهادند چه کردی؟» فعل نهادن نشان دهنده آن است که اشکیل خار نیست چون خار را بر پا نمی‌نهند بلکه خار در پا می‌رود یا آن را در پا می‌کنند/می‌نشانند. همچنین در روایت سلمی «فوقعت رجلی فی شکال» می‌بینم که پا را در شکال کرده‌اند، اگر شکال خار بود باید می‌گفت شکال فی رجلی - و نه رجلی فی شکال. بنا بر این توضیحات، مترجم عربی تذکره که این واژه را به قید ترجمه کرده است معنای اصلی آن را می‌دانسته و درست ترجمه کرده است. نکته قابل ذکر اینکه، حرف الف ابتدای کلمه اشکال هم باید مکسور باشد، نه چنانکه در متن با فتحه آمده است.

۲-۳- محل واقعی مدفن شاه شجاع کرمانی ۳۶/۰

در معرفی شاه شجاع کرمانی از وفات و مدفن او در نیشابور یاد شده: گویا در نیشابور وفات کرده و در همانجا مدفون است، اگرچه حاکم نیشابوری با تردید درین باره سخن می‌گوید. سلمی تصریح دارد به اینکه وی در نیشابور در گذشته است. (عطار، ۱۳۹۸: ۳۸۶)

اما با توجه به آنچه که در ذیل آورده می‌شود مشخص می‌شود که مدفن شاه کرمانی در سیرجان است. ابتدا باید عرض شود که محل آرامگاه شاه بن شجاع را در سه مکان مختلف ذکر کرده‌اند: نیشابور، کرمان و سیرجان.

الف. نیشابور: در کتاب تاریخ نیشابور راجع به آرامگاه شاه کرمانی دو قول متفاوت آمده است، در قول نخست در ذیل عنوان اسامی مشایخ طبقات پس از اینکه از مزار تعدادی از ایشان در نیشابور یاد می‌کند می‌نویسد: «شاه ابوالفوارس شجاع کرمانی، خلاف است که در نیشابور است یا در سیرجان و در این کتب^۳ ذکر مدفون او نیست» (نیشابوری، ۱۳۷۵: ۲۲۴) اما سه صفحه بعد می‌گوید: «قبر شیخ مهملد طیبسی و تربت شاه شجاع کرمانی به هم نزدیک است.» (نیشابوری، ۱۳۷۵: ۲۲۷)

ب. کرمان: حمدالله مستوفی مزار شاه را در گواشیر^۴ دانسته است. «و در گواشیر از مزار اکابر، شاه شجاع کرمانی است» (مستوفی، ۱۳۶۳: ۱۷۱)

ج. سیرجان: اما مزار شاه نه در نیشابور و نه در کرمان، که در سیرجان است و تا روزگار ما هرچند به شکل مخروبه باقی مانده است. ابتدا بینیم دلیل این که برخی قبر شاه را به نادرست در نیشابور یا کرمان دانسته‌اند چیست؟

به نظر می‌رسد علت اینکه در تاریخ نیشابور آرامگاه شاه کرمانی در نیشابور دانسته شده عبارت ذیل از طبقات الصوفیه سلمی باشد: «ورد نیشابور فی زیارة اَبی حفص ومعه اَبوعثمان الحیری ومات قبل الثلاثمائه» (سلمی، ۱۹۶۹: ۱۹۲) شاه کرمانی در حالیکه ابوعثمان حیری او را همراهی می‌کرد به نیشابور آمد و قبل از سال ۳۰۰ درگذشت. مؤلف تاریخ نیشابور از این سخن سلمی فوت شاه در نیشابور را فهم کرده و نوشته: «شاه شجاع الکرمانی، مات بنیشابور» (نیشابوری، ۱۳۷۵: ۲۲۹) و در پی آن پنداشته که قاعدتاً شاه را در همان محل درگذشت یعنی نیشابور دفن کرده‌اند. حال آنکه بر طبق نقل ابوعثمان حیری نیشابوری که در کشف المحجوب آمده است می‌دانیم که شاه پس از ملاقات ابوحفص حداد به کرمان برگشته است و ۲۴ سال پس از ابوحفص حداد زیسته است:

«... وی را قصد نسابور و زیارت بوحفص افتاد. من با وی بیامدم... تا آن روز که شاه قصد بازگشتن کرد... وی برفت. من آنجا بماندم.» (هجویری، ۱۳۸۳: ۲۰۴) در واقع جمله ومات قبل الثلاثمائه که سلمی آورده یک جمله استینافی است و معطوف به جمله قبل که حکایت از سفر شاه به نیشابور دارد نیست.

اما دلیل آنکه در بعضی کتاب‌ها مدفن شاه کرمانی شهر کرمان دانسته شده غفلت از یک امر تاریخی است. توضیح آنکه شهر فعلی کرمان از قرن چهارم به بعد مرکزیت اقلیم کرمان را یافته و به نام کرمان معروف شده. قبل از آن مرکز ولایت کرمان، سیرجان بوده (لسترانج، ۱۳۷۷: ۳۲۲) و در قرون اولیه در موارد زیادی، منظور از کرمان، سیرجان است^۵ نه شهر کرمان فعلی که نام اصلی آن بردسیر/گواشیر بوده است. اما نویسندگانی که در قرون بعدی، آثار خود را تألیف کرده‌اند شاه شجاع را با توجه به نسبت کرمانی‌اش، اهل شهر کرمان (بردسیر) دانسته و مدفن او را هم کرمان انگاشته‌اند.

اما خواجه علی حسن سیرجانی در کتاب البیاض و السواد وفات شاه را در سال ۲۸۸ و محل قبر او را سیرجان ذکر کرده (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱۶) و سخن او به مصداق اهل بیت ادری بما فی البیت، کاملاً پذیرفتنی است. خواجه ابوالحسن علی بن حسن سیرجانی

(م. حدود ۴۷۰ هـ) همشهری شاه بن شجاع بوده و به روایت فریدالدین عطار (عطار، ۱۳۹۸: ۳۹۰) بر سر تربت شاه شجاع سفره می‌گسترده و طعام می‌داده است. او در باب معرفه تاریخ مشایخ از کتاب البیاض والسواد، شاه کرمانی را به عنوان سوّمین شیخ از گروه مشایخ ویژه با عنوان *آحاد من الأوتاد* معرفی کرده است. (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱۶) و این، مقام فوق العاده شاه بن شجاع را در نظر وی نشان می‌دهد. بنابراین، تاریخ و محلی که او برای وفات و مزار شاه بن شجاع ذکر می‌کند، دقیق است و جای شک و تردید ندارد.

علاوه بر البیاض والسواد در بعضی متون تاریخی و جغرافیایی دیگر هم محل آرامگاه شاه شجاع، سیرجان دانسته شده است: عبد الرزاق سمرقندی در حوادث سنه ۸۱۸ ق. می‌نویسد که شاهرخ تیموری به زیارت آرامگاه شاه در سیرجان آمده است: «علام ظفر پیکر و چتر فرخ اختر از دارالملک شیراز در اهتزاز آمده به نواحی سیرجان رسید و آن حضرت زیارت مرقد منور و مشهد معطر شاه شجاع کرمانی، که جلوه گاه طاووسان بساتین آنس و تدروان ریاض قدس است فرموده، شرایط زیارت بجای آورد» (سمرقندی، ۱۹۳۶: ۱۸۷: ۲/۱)

خود عبد الرزاق سمرقندی نیز ۳۰ سال پس از شاهرخ تیموری یعنی در سال ۸۴۸ هـ «به ولایت سیرجان آمده، سعادت زیارت حضرت شاه شجاع کرمانی علیه الرحمه که از کبار مشایخ مقدم و از ابنای ملوک معظم بود، دریافت و نظاره قلعه سیرجان که در همه جهان بدل ندارد، نمود.» (سمرقندی، ۱۹۳۶: ۵۷۲: ۲/۱)

حافظ ابرو که دقیق‌ترین اطلاعات را راجع به تاریخ سیرجان در اواخر قرن هشتم هجری در کتاب خود آورده است نیز مدفن شاه شجاع را در سیرجان دانسته است: «تربت شاه شجاع کرمانی در سیرجان است.» (خوافی، ۱۳۷۶: ۳/۱۶)

همچنین از گذشته شهرت داشته که قبر شاه بن شجاع کرمانی جنب گور خواجه علی حسن سیرجانی در نصرآباد سیرجان است. استاد باستانی پاریزی به نقل از دکتر خواجه حسین پاریزی - از معتمدین و بزرگان طائفه موسوم به خواجهگان سیرجان - می‌گوید: «قبر شاه کرمانی در جوار قبر خواجه است.» (باستانی پاریزی، ۱۳۶۹: ۳۲۱) مرحوم وثوقی رهبری در کتاب تاریخ سیرجان پس از توصیف مزار خواجه علی حسن سیرجانی نوشته است: «وقتی که به داخل این مقبره می‌رفتم قبر دومی توجه مرا به خود جلب می‌کرد که به صورت سکویی برجسته در کنار دیوار بود» (وثوقی رهبری، ۱۳۷۲: ۲۹۷) نگارنده یک‌بار با مرحوم

و ثوقی به آرامگاه خواجه علی حسن در نصرآباد رفتیم، من از او خواستم که محل قبر شاه را نشان دهند. ایشان سمت راست بالای سنگ قبر خواجه را نشان دادند. چند سال بعد که برای ایجاد یک محوطه فرهنگی_گردشگری در محل آرامگاه خواجه علی حسن سیرجانی اقدام شد، محلی که مرحوم و ثوقی به عنوان جای قبر شاه بن شجاع کرمانی نشان داده بود، خاکبرداری و قبری در بالاسر قبر خواجه علی حسن سیرجانی پیدا شد. به نظر می‌رسد خواجه علی، چنانکه در بین عده‌ای از مشایخ معمول بوده، وصیت کرده بوده است که او را در پایین پای شاه دفن کنند.

متأسفانه آن اقدام برای ایجاد یک محیط فرهنگی که از لحاظ گردشگری و معنوی می‌توانست یک ظرفیت فوق‌العاده برای استان کرمان محسوب بشود، نه تنها به جایی نرسید که همان اتاقک ساده سرشار از معنویت قدیمی هم تخریب شد و امروزه مزار شاه بن شجاع کرمانی و خواجه علی حسن سیرجانی، دو حکیم و عارف نامدار ایرانی خرابه‌ای اسف‌انگیز است.

۲-۴- کتاب/ عتاب ۳۶/۸

وقتی ابوعثمان حیری نامه نوشت، همین بود که ترک کتاب وحشت است و درازی عتاب فرقت. والسلام. (عطّار، ۱۳۹۸: ۳۸۹)

مأخذ عطّار در این قول تهذیب الأسرار خرگوشی است. «وکتب شاه الکرمانی إلی أبی عثمان: أما بعد فإنّ ترک العتاب وحشة وطول العتاب فرقة» (خرگوشی، ۱۹۹۹: ۵۳۵) چنانکه دیده می‌شود در روایت عطّار نویسنده نامه ابوعثمان است و در روایت خرگوشی شاه شجاع. همچنین در روایت عطّار ترک کتاب آمده به جای ترک عتاب در روایت خرگوشی.

۲-۵- شاه شجاع و یحیی معاذ ۳۶/۹

و نقل است که میان شاه و یحیی معاذ دوستی بودی. به یک شهر جمع آمدند. شاه به مجلس یحیی نرفتی. وی را پرسیدند، گفت: صواب درین است. معاودت همی کردند. تا روزی اتفاق افتاد که به مجلس شد و جایی بنشست که یحیی ندانست. چون یحیی در سخن آمد، بدانست.

خاموش شد. گفت: کسی اینجاست است که به سخن گفتن از من اولی‌تر است. و سخن بر وی بسته شد. شاه گفت: نه من گفتم شما را که آمدن من صواب نیست. (عطار، ۱۳۹۸: ۳۸۹)

مأخذ عطار در این حکایت، ترجمه رساله قشیریّه (عثمانی، ۱۳۷۹: ۱۸۶) است و عطار همان عبارات قشیری را با مختصر تفاوتی، عیناً آورده است. روایتی که نیکلسن از این حکایت داده، با متن بالا و نیز رساله قشیریّه تفاوت‌های بسیار دارد و نشان دهنده اصالت بیشتر متن تذکرة الأولیاء به تصحیح شفیع کدکنی در مقایسه با متن نیکلسن است.^۷

۲-۶- اهل فضل و اهل ولایت ۳۶/۱۰

و سخن اوست که اهل فضل را فضل باشد بر همه تا آنکه که فضل خود نبینند. چون بدید دیگر آن فضل نباشد و اهل ولایت را ولایت است بر همه تا که ولایت نبینند. چون بدید. دیگرش آن نباشد. (عطار، ۱۳۹۸: ۳۸۹)

این سخن شاه در کتاب الفتوة سلمی (سلمی، ۱۳۷۲: ۲/۳۰۵) و طبقات الصوفیه همو (سلمی، ۱۹۶۹: ۱۹۳) و حلیة الأولیاء (اصفهانى، بی‌تا: ۱۰/۲۳۸) و کشف المحجوب هجویری (هجویری، ۱۳۸۳: ۲۱۲) آمده است.

۲-۷- فقر سرّ خدای ۳۶/۱۱

و گفت: فقر سرّ خدای است نزدیک بنده. چون فقر پنهان دارد امین بود و چون ظاهر گرداند اسم فقر از او برخاست. (عطار، ۱۳۹۸: ۳۸۹)

این سخن شاه، در منابع پیش از عطار در رساله الفتوة سلمی (سلمی، ۱۳۷۲: ج ۲: ۴۲۹) و البیاض و السواد (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۱۱۷) آمده است.

۲-۸- ترسگاری ۳۶/۱۳

و گفت: ترسگاری اندوه دایم است. (عطار، ۱۳۹۸: ۳۸۹)

این سخن شاه در تهذیب الأسرار (خرگوشی، ۱۹۹۹ م: ۱۴۴)، البیاض و السواد (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۲۳۷) و نیز رساله قشیریّه آمده است. مأخذ عطار در این قول نیز ترجمه رساله قشیریّه است (عثمانی، ۱۳۷۹: ۱۹۲) که عیناً برابر با متن تذکرة الأولیاء است.

۲-۹- خوف واجب ۳۶/۱۴

و گفت: خوف واجب آن است که دانی که تقصیر کرده‌ای در خدمتِ خداوند. (عطار،

۱۳۹۸: ۳۸۹)

این سخن شاه در منابع قبل از عطار در تهذیب الأسرار (خرگوشی ۱۹۹۹م. ۱۴۶) و علم التصوف آمده است. «الخوفُ الواجب هو من تقصیرک فی حقوق ربّک» (علم التصوف،

۱۳۹۰: ۱۲۴)

۲-۱۰- حسن ظاهر / حسن طاعت ۳۶/۱۵

و گفت: علامت رجا حسن ظاهر است. (عطار، ۱۳۹۸: ۳۹۰)

این سخن شاه را قبل از عطار، سلمی در طبقات الصوفیه (سلمی، ۱۹۶۹: ۱۹۳) و خرگوشی نیشابوری در تهذیب الأسرار (خرگوشی، ۱۹۹۹م. ۱۵۳) و سیرجانی در بیاض و سواد (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۲۳۹) آورده‌اند و در هر سه کتاب به جای حسن ظاهر، حسن طاعت آمده است. هرچند که می‌توان حسن ظاهر را نیز به شکلی توجیه کرد اما حسن طاعت درست است. این سخن شاه در واقع در مقابله با مشایخی چون یحیی بن معاذ رازی گفته شده که بر نظریه رجا تأکید بسیار می‌کردند و با ایراد سخنانی^۸ احياناً رجا را مستمسکی برای بعضی رخصت‌ها می‌کردند. همین نوع نگاه به مفهوم رجا بود که شاه کرمانی را از پذیرفتن ابوعثمان حیری به شاگردی تا مدتی باز داشت. هجویری داستان شاگردی ابوعثمان نزد یحیی بن معاذ و شاه کرمانی و بوحفص حدّاد را از زبان خود ابوعثمان و به نقل از راویان مؤثّق به این صورت روایت کرده است:

پیوسته دلم طلب حقیقتی می‌کردی اندر حال طفولیت و از اهل ظاهر نفرتی می‌نمودی و دانستمی لامحاله که جز این ظاهر که عامه برآند، نیز سیری هست مر شریعت را. تا به بلاغت رسیدم. روزی به مجلس یحیی بن معاذ رضی الله عنه افتادم و آن سیر را بیافتم و مقصود برآمد. تعلق به صحبت وی کردم. تا جماعتی از نزدیک شاه شجاع بیامدند و حکایات وی بگفتند. دل را به زیارت وی مایل یافتم. از ری قصد کرمان کردم و صحبت شاه طلب می‌کردم. وی مرا بار نداد و گفت: طبع تو رجا پرورده است و صحبت با یحیی کرده‌ای و وی را مقام رجاست. کسی که مشرب رجا یافت از وی سپردن طریق نیاید، از آن چه به رجا تقلید کردن کاهلی بار آرد. گفت

بسیاری تصرّح کردم و زاری نمودم و بیست روز بر درگاه وی مداومت کردم تا مرا بار داد و اندر پذیرفت و مدّتی اندر صحبت وی بماندم و وی مردی غیور بود (هُجْویری، ۱۳۸۳: ۲۰۴).

شاه در این کلام خویش می گوید که علامت کسی که واقعاً اهل رجاست حسن طاعت است نه اینکه رجا را بهانه سازد جهت بیقیدی و کاهلی در انجام طاعات. از آنجا که حسن ظاهر هیچ ضبط بدلی در نسخه‌های تذکره ندارد آن را باید از جمله بدخوانی‌های عطار به حساب آورد نه بدنویسی کاتبان نسخه‌های تذکرة الأولیاء.

۲-۱۱- علامت صبر ۳۶/۱۶

و گفت علامت صبر سه چیز است: ترکِ شکایت و صدقِ رضا و قبولِ قضا، به دلخوشی.

(عطار، ۱۳۹۸: ۳۹۰)

مأخذ این سخن شاه تهذیب الأسرار خرگوش است: «علامة الصبر ثلاثة أشياء: تركُ

الشكوى وصدق الرضا وقبول القضاء بحلاوة القلب.» (خرگوشی، ۱۹۹۹: ۱۲۴)

۲-۱۲- علامت خوشخویی ۳۶/۱۷

و گفت: علامت خوش خویی، رنج خویش از خلق برداشتن است و رنج خلق کشیدن. (عطار،

۱۳۹۸: ۳۹۰)

این سخن شاه در منابع قبل از عطار در علم التّصوّف به این صورت آمده است: «حُسنُ

الخلق كَفَّ الأذى عن الناس مع الاحتمال عنهم.» (علم التّصوف، ۱۳۹۰: ۱۶۲) و در تهذیب

الأسرار به شکل «حُسنُ الخلق كَفَّ الأذى و احتمال المون.» (خرگوشی، ۱۹۹۹: ۲۱۸) و

پیداست که روایت عطار به علم التّصوّف نزدیکتر است.

۲-۱۳- علامت تقوی و ورع ۳۶/۱۸

و گفت: علامت تقوی ورع است و علامت ورع از شبهات باز ایستادن. (عطار، ۱۳۹۸: ۳۹۰)

این سخن شاه در طبقات الصوفیه سلمی و نیز در رساله قشیریه آمده است: «علامة التّقوی

الورع؛ و علامة الورع الوقوف عند الشُّبهات.» (سلمی، ۱۹۶۹: ۱۹۳) از آنجا که روایت عطار با

روایت ترجمه رساله قشیریه با تفاوت اندکی (شبهات / شبهت‌ها) یکی است، عطار باید این قول را از ترجمه رساله قشیریه گرفته باشد. (عثمانی، ۱۳۷۹: ۶۱)

۲-۱۴- فراست ۳۶/۲۰

و گفت: هر که چشم نگاه دارد از حرام و تن از شهوات و باطن آبادان دارد به مراقبت دایم و ظاهر آراسته دارد به متابعت سنت و خو کند به حلال خوردن، فراست وی خطا نیفتد. (عطار، ۱۳۹۸: ۳۹۰)

این سخن شاه در حلیه الأولیاء (اصفهانی، بی تا: ۱۰/۲۳۸) تهذیب الأسرار (خرگوشی، ۱۹۹۹: ۳۲۶) و طبقات الصوفیه خواجه عبدالله انصاری (انصاری، ۱۳۷۷: ۲۹۱) و نیز رساله قشیریه آمده است. تطابق متن تذکره با ترجمه رساله قشیریه نشان دهنده آن است که عطار این سخن شاه را از ترجمه رساله قشیریه (عثمانی، ۱۳۷۹: ۶۱) گرفته است. همانطور که در مورد شماره ۵ دیدیم، مقایسه روایت نیکلسن از این قول با متن مُصَحَّح شفیع کدکنی نشان می‌دهد که نسخه‌های مورد استفاده نیکلسن در جهت ساده‌تر کردن متن، از اصل گفتار عطار دور شده‌اند.^۹

۲-۱۵- سفارش شاه به یاران ۳۶/۲۱

و نقل است که یک روز یاران را گفت: از دروغ گفتن و خیانت کردن و غیبت کردن دور باشید. جزین هر چه خواهید کنید. (عطار، ۱۳۹۸: ۳۹۰)

این سخن شاه در رساله قشیریه (قشیری، ۱۹۸۹: ۳۸) و ترجمه آن (عثمانی، ۱۳۷۹: ۶۱) آمده است.

۲-۱۶- ترک دنیا و هوای نفس ۳۶/۲۲

و گفت: دنیا بگذار، توبه کردی و هوای نفس بگذار، به مراد رسیدی. (عطار، ۱۳۹۸: ۳۹۰)

مأخذ این سخن شاه، البیاض و السواد است. (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۷۶)

۲-۱۷- حکایت خواجه علی سیرگانی ۳۶/۲۴

عطار این حکایت را در مصیبت‌نامه بدون ذکر نام شاه کرمانی و خواجه علی سیرجانی به نظم آورده است. (عطار، ۱۳۸۶: ۲۳۲) از آنجا که خواجه علی سیرگانی مولف کتاب البیاض و السواد است و این کتاب یکی از منابع اصلی عطار در تذکره الأولیاء بوده است (شیعی کدکنی، ۱۳۹۸: سی و نه) اشاره‌ای کوتاه به هویت خواجه سیرجانی در تعلیقات این بند لازم می‌نماید.

۲-۱۸- کلیددان ۳۸/۴

و هر روز یک دینار کسب کردی و شب را همه بر درویشان نفقه کردی و در کلیددان بیوه- زنان نهادی، چنانکه ندانستندی. (عطار، ۱۳۹۸: ۴۰۲)

در تعلیقات تذکره الأولیاء بر اساس شواهدی استنباط شده که: «کلیددان، علاوه بر اینکه جای کلید بوده، محلی بوده است که از پشت در، و از بیرون، گاهی، چیزی را در آن می‌نهادند که فقط از درون قابل برداشته شدن بوده است.» (عطار، ۱۳۹۸: ۱۲۸۰) در تایید این استنباط عرض می‌شود که در قدیم که خانه‌ها کلیددان داشتند، زن‌ها معمولاً چادرشان را توی کلیددان می‌گذاشتند تا وقتی که برای باز کردن در خانه می‌روند آن را به سر کنند. مثلی هم در شهر سیرجان بود راجع به زنانی که سریع دعوت به مهمانی یا رفتن به جایی را می‌پذیرفتند: فلانی کفش و چادرش توگت (سوراخ) کلیدونه یعنی سریع آماده می‌شود. به این ویژگی کلیددان یعنی استفاده از آن به عنوان نوعی ظرف، در یک بازی کودکان سیرجانی با نام بازی کیشامشا هم اشاره می‌شد:

«شخصی رو بروی بچه می‌نشیند دو دست او را گرفته با حرکات ملایم او را به جلو و عقب می‌کشاند و می‌گوید: - کشا مشا/ در خونیه علیشا/ ه/ نون چی خوردی؟ و بچه می‌گوید: نون پنیر. شخص مقابل سوال می‌کند: کو برای من؟ بچه می‌گوید: توگت کلیدون...» (موید محسنی، ۱۳۸۴: ۱۹۹؛ موید محسنی، ۱۳۸۱: ۵۰۴) بنا براین کلیددان فضای قابل توجهی برای گذاشتن چیزها داشته به نحوی که اشیای درون آن از بیرون قابل برداشتن نبوده‌اند.

۲-۱۹- بوحفص و بوتراب ۳۸/۱۷

پس بوحفص روی به بادیه نهاد. گفت: بوتراب را دیدم در بادیه بر کنار حوض نشسته بود شانزده روز بود که چیزی نخورده بودم. مرا گفت: «چه نشانده است تو را؟» گفتم: «میان علم و یقین انتظار می‌کنم، تا غلبه کدام را بُود؟ تا از آن یکی باشم که غالب آید.» یعنی اگر غلبه علم را بود آب خورم و اگر یقین را بود بروم. بوتراب گفت: «روزگار تو بزرگ شد.» (عطار، ۱۳۹۸: ۴۰۵-۴۰۶)

در تعلیقات تذکرة الأولیا رجوع به این حکایت چیزی نیامده اما به نظر می‌رسد نکاتی در باب آن گفتنی است:

الف: این حکایت در حلیة الأولیای ابونعیم اصفهانی (اصفهانی، بی تا: ۱۰/۳۴۰) و تهذیب الأسرار خرگوشی (خرگوشی، ۱۹۹۹: ۹۰) و البیاض و السواد سیرجانی (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۱۳) و رساله قشیریه (قشیری، ۱۹۸۹: ۲۸۱) آمده است. از بین این منابع جمله: یعنی اگر غلبه علم را بود آب خورم و اگر یقین را بود بروم. فقط در رساله قشیریه آمده است به این صورت: «اگر غلبه علم را باشد آب خورم و اگر یقین را باشد بگذرم.» (عثمانی، ۱۳۷۹: ۲۷۱) این جمله ظاهراً افزوده امام قشیری است. بنابر این مأخذ عطار در این حکایت به احتمال قریب به یقین ترجمه رساله قشیریه است.

ب: در هر چهار منبع این حکایت، آنکه با ابوتراب نخشی در بادیه دیدار می‌کند، ابوجعفر حداد است نه ابوحفص حداد. با توجه به اتفاق منابع کهن تر از تذکره و اینکه ابوجعفر الحداد به راحتی می‌توانسته به صورت آشناتر یعنی ابوحفص الحداد بدخوانی شود، باید پذیرفت که در اصل، صاحب واقعه این حکایت ابوجعفر حداد بوده است.

ج: منطق داستانی حکایت در روایت تذکره پریشان است. ابتدا می‌گوید بوتراب بر کنار حوض نشسته بود اما سپس از قول بوتراب به بوحفص می‌گوید: چه نشانده است تو را؟ اما در روایت منابع چهارگانه مورد اشاره این بوتراب است که ابوجعفر حداد را می‌بیند که در بادیه بر سر حوض نشسته و از او می‌پرسد ترا چه نشانده است؟ در این منابع بر خلاف تذکره، حکایت ابهامی ندارد. کاتبان نسخه‌های مورد استفاده نیکلسن که متن تذکره را معمولاً در جهت ساده‌سازی تغییر داده‌اند، متوجه این اشکال شده و آن را به گونه منطقی بر ساخته‌اند. (ن.ک: عطار نیشابوری، ۱۹۰۵: ۱/۳۲۷)

۲-۲۰- جکام ۷۹/۲۳۱

و گفت: کسی را که همگی او خدای تعالی فرا گرفته بُود، از موی سر او تا اِخمص قدم او، همه به هستی خدای اقرار دهد. جکام دستش و مجاز رگِ پایش و... (عطار، ۱۳۹۸: ۷۴۹)

در تعلیقات تذکره آمده است: «در باره جکام/جکان، هیچ چیزی به ذهنم نمی‌رسد.» (عطار، ۱۳۹۸: ص ۱۴۲۹) اما واژه جکام در یکی از نامه‌های پیغمبرزدان (نامه شماره ۸) به کار رفته و باستانی پاریزی در توضیح آن نوشته است: جکام، در اصطلاح محلی، باج راه و مزد راهداری که عیاران و راهداران از کاروان می‌گرفتند کالا را عبور می‌دادند و با عدم پرداخت این باج، خود کالا به سرقت می‌رفت. (باستانی پاریزی، ۱۳۹۵: ۳۴۰) پیداست که این معنی به متن مورد نظر ما نمی‌خورد. اما جکام می‌تواند به معنی **نبض** باشد از فعل **جکیدن به معنی پرش کردن** (سریزدی، ۱۳۸۰: ۶۶)، **جهیدن** (موید محسنی، ۱۳۸۱: ۶۴؛ بختیاری، ۱۳۷۸: ۴۰۳) این فعل هنوز در گویش مردم کرمان رایج است.

۲-۲۱- جریدن ۹۲/۱۲

و گفت: هر که دعوی سماع کند و از آواز مرغان و جریدن درها و آواز باد او را سماع نبود، دروغ‌زن است. (عطار، ۱۳۹۸: ۸۴۵)

در تعلیقات تذکره آمده: «جریدن به معنی صریر باب یا صدای باز و بسته شدن در واژه‌ای کهنسال است که ظاهراً در فرهنگ‌ها بدان اشارت نرفته است.» (عطار، ۱۳۹۸: ۱۴۶۲) جریدن در گویش مردم سیرجان معنای جنبیدن و تکان خوردن هر چیزی است. (سریزدی، ۱۳۸۰: ۶۶؛ موید محسنی، ۱۳۸۱: ۵۰۴) در سیرجان در یک ضرب المثل هم گفته می‌شود: «نه می-جره نه صدا می‌ده نه بوداره نه خاصیت. در کنایه به افراد بی مسئولیتی که در برابر مشکلات نزدیکان خود کوچکترین عکس‌العملی نشان نمی‌دهند.» (موید محسنی، ۱۳۸۱: ۵۷۰) معمولاً به بچه‌هایی که زیاد وول می‌خورند هم گفته می‌شود: اینقدر نجر! جریدن مجازاً به معنی زحمت کشیدن هم به کار می‌رود. بنابراین در این فقره از تذکره جریدن درها به معنی تکان خوردن و حرکت درها است که در درهای چوبی قدیم معمولاً توأم با آواز و لازمه آن بوده است و نه به معنی صدای باز و بسته شدن در.

۲-۲۲- واجکیدی ۹۵/۱۸۵

و گفت: «اگر آدمی از شکر ریز لطف او آگاه‌مندی شدی، بیم بودی که از شادی دلش واجکیدی.» (عطار، ۱۳۹۸: ۹۰۹)

با توجه به آنچه در بالا (مورد شماره ۲۰) درباره حکام گفته شد، واجکیدی در این سخن بوسعید هم باید از همان مصدر **جکیدن** به معنی **پریدن و جهیدن** باشد و در اینجا به معنی از سینه بیرون زدن دل. امروزه گوییم: دلم برای دیدار او پر می‌زد.

۲-۲۳- عاشوری ۹۵/۲۹۵

روز عاشورا بود و ما عاشوری ساخته بودیم. (عطار، ۱۳۹۸: ۹۲۲)

در تعلیقات تذکره به نقل از لغت نامه دهخدا نقل شده که: عاشوری آشی است که در کرمان و بعضی ولایات دیگر، به نذر، در روز عاشورا پزند و هر نوع حبوب در آن ریزند. (عطار، ۱۳۹۸: ۱۵۰۱) در باب طبخ این آش در کرمان گفتنی است که:

عاشوری معمولاً شله‌زرد یا بلغور است و پختن آن حتماً باید قبل از طلوع آفتاب انجام گیرد. این آش در اصل در اول محرم پخته می‌شود اما توسعاً به غذایی که برای اموات تازه در گذشته در شب عاشورا یا ماه رمضان یا عید قربان درست می‌شود و به خانه‌های افراد داده می‌شود هم عاشوری می‌گویند. در این حالت معمولاً گوسفندی می‌کشند و غذا درست می‌کنند. در حین طبخ غذا، خویشان شخص متوفی در اطراف دیگ غذا حضور پیدا می‌کنند و برای او فاتحه می‌خوانند. (از افادات شفاهی خانم زهرا ایزدی، مولف کتاب فرهنگ مردم کرمان)

۳- نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه در مقاله بالا آورده شد این نتایج به دست می‌آید: روایتی که در تذکره الأولیاء درباره آگاهی دادن سهل بن عبدالله تستری از وفات شاه شجاع کرمانی آمده است به دلیل اینکه شاه کرمانی پس از سهل بن عبدالله در گذشته نمی‌تواند از لحاظ تاریخی درست باشد. محل واقعی مدفن شاه شجاع کرمانی سیرجان است نه نیشابور. معنای دقیق واژه‌های حکام، واجکیدن، اشکیل و جریدن در تذکره الأولیاء با توجه به کاربرد امروزی آنها در گویش سیرجانی قابل تبیین است. در یک استقرای ناقص می‌توان متن

مصحح شفیعی کدکنی نسبت به متن مصحح نیکلسن را به اصل مأخذ عطار به ویژه ترجمه رساله قشیریه نزدیک‌تر دانست.

یادداشت‌ها

۱. متن: نشسه.

۲. در باره سال وفات سهل بن عبدالله، روایت مشهور و مقبول همان ۲۸۳ است که جلالی عزیزیان در کتاب شهرستان تصوف (زندگی سهل بن عبدالله شوشتری) آورده است. (ن.ک: جلالی عزیزیان، ۱۳۷۴: ۱۹۹). شفیعی کدکنی نیز سال ۲۸۳ را به عنوان سال وفات سهل بن عبدالله ذکر کرده است. (ن.ک: عطار، ۱۳۹۸: ۳۰۸) ناگفته نماند که جلالی عزیزیان سال ۲۹۰ را نیز به عنوان سالی که برای درگذشت سهل بن عبدالله ذکر شده، مطرح کرده اما آن را نامعتبر دانسته است. (جلالی عزیزیان، ۱۳۷۴: ۲۰۱) شفیعی کدکنی نیز با ذکر تاریخ ۲۷۳ که ذهبی در تاریخ الأسلام برای درگذشت سهل آورده است، سال ۲۸۳ را معتبر دانسته و از اینکه ذهبی روایتی از طریق سهل بن عبدالله به تاریخ ۲۸۸ را ذکر کرده است اظهار شگفتی می‌کند. (ن.ک: عطار، ۱۳۹۸: ۳۰۸)

تاریخ وفات شاه بن شجاع کرمانی در مهمترین و قدیمی‌ترین منبع شرح احوال او یعنی طبقات الصوفیة ابو عبد الرحمن سلمی نیشابوری به صورت «قبل الثلاثمائه» (سلمی، ۱۹۶۹: ۱۹۲) قبل از سال ۳۰۰ هـ آمده است. پس از سلمی تقریباً همه مورخان تصوف تاریخ درگذشت او را به همین صورت یا به شکل بعد از ۲۷۰ هـ آورده‌اند. اما تاریخ دقیق درگذشت شاه شجاع کرمانی سال ۲۸۸ هـ ق که در کتاب البیاض و السواد خواجه ابوالحسن علی بن حسن سیرجانی همشهری او آمده است: «خزانة الحکمة وممدوح أهله شاه بن شجاع أبو الفوارس الکرمانی... خراسانی الأصل نزیل السیرجان وبها قبره رحمة الله علیه. تُوفی سنة ثمان وثمانین ومائتین» (السیرجانی، ۱۳۹۰: ۲۱۶) شفیعی کدکنی نیز همین تاریخ را معتبر دانسته است. (ن.ک: عطار، ۱۳۹۸: ۳۸۶)

۳. منظور کتابهایی از نوع طبقات الصوفیة سلمی و رساله قشیریه است.

۴. کرمان امروزی که نام اصلی آن وه اردشیر بوده است را اعراب بردسیر می‌گفتند و گواشیر همان بردسیر است در گویش کرمانی.

۵. بدیهی است که در این مقاله امکان بحث مفصل در این زمینه نیست اما به اختصار ذکر می‌شود که بنا بر قاعده ذکر کل و اراده جزء در مورد بسیاری اشخاص که سیرجانی بوده‌اند، غالباً نسبت

کرمانی به کار برده می‌شده است افرادی از قبیل ابراهیم بن عبدالله کرمانی خواب‌نگار مشهور یا حرب بن اسماعیل کرمانی از یاران نزدیک احمد حنبل و شاه شجاع کرمانی. همچنین در ذکر مکان نیز غالباً از کرمان به جای سیرجان یاد می‌شده است چنانکه در ماجرای سفر ابوعثمان حیری برای زیارت شاه شجاع کرمانی از سفر او به کرمان یاد شده است (هجویری ۱۳۸۳: ۲۰۴) و در معجم السّفَر ابوظاهر سلفی ضمن روایت سفر یکی از صوفیان برای دیدار خواجه علی حسن سیرجانی و اقامت در رباط او از سفر او به کرمان یاد شده است (سلفی ۱۹۹۳ م.: ۱۵۹) و یا در ضمن وصایای ابوسعید ابوالخیر از خواجه علی حسن سیرجانی به عنوان یک صوفی کرمانی نام برده شده (میهنی ۱۳۷۶: ۸۹) است و نیز خواجه عبدالله انصاری که از خواجه سیرجانی به عنوان شیخ کرمان یاد کرده است (انصاری ۱۳۸۶: ۴۸۸).

۶. از جمله ابوعثمان حیری که در کنار استادش، ابوحنفص حدّاد به خاک سپرده شد. (اصفهانی، بی‌تا: ۱۰/۲۴۴) و یحیی بن معاذ که وصیت کرد زیر پای احمد حرب دفن شود (عطّار، ۱۳۹۸: ۲۹۳) و سلمی که وصیت کرد که در پایین پای ابوحنفص حدّاد دفن شود (عطّار، ۱۳۹۸: ۴۱۰) و ابو عبدالله مغربی که در کنار استادش علی رُزین دفن شد. (عطّار، ۱۳۹۸: ۶۰۶)

۷. متن حکایت حضور شاه کرمانی در مجلس یحیی بن معاذ برای مقایسه در ذیل آورده می‌شود: «نقل است که میان شاه و یحیی معاذ دوستی بود. در یک شهر جمع شدند و شاه به مجلس یحیی حاضر نشد. گفتند: چرا نیایی؟ گفت: صواب در آن است. الحاح کردند تا یک روز برفت و در گوشه‌ای بنشست. سخن بر یحیی بسته شد. گفت: کسی حاضر است که به سخن گفتن از من اولیتر است. شاه گفت: من گفتم که آمدن من مصلحت نیست! (عطّار نیشابوری، ۱۹۰۵: ۱/۳۱۴)

۸. مثلاً این سخن یحیی بن معاذ: «پنداری امید من به تو با گناه، غلبه همی‌کند بر امید من به تو با اعمال نیکویی که کرده‌ام.» (عثمانی، ۱۳۷۹: ۲۰۰)

۹. روایت نیکلسن از این سخن شاه بدین صورت است: «او گفت: هر که چشم نگاه دارد از حرام و تن از شهوات و باطن آبادان دارد به مراقبت دایم و ظاهر آراسته دارد به متابعت سنت و عادت کند به حلال خوردن فراست او خطا نشود.» (عطّار نیشابوری، ۱۹۰۵: ۱/۳۱۵)

فهرست منابع

منابع فارسی

۱. انصاری هروی، خواجه عبدالله. (۱۳۸۶). **طبقات الصوفیه**. تصحیح محمد سرور مولایی. چاپ دوم. تهران: انتشارات توس.

۲. باستانی پاریزی، محمد ابراهیم. (۱۳۶۹). **سنگ هفت قلم**. چاپ سوم. تهران: انتشارات علم.
۳. باستانی پاریزی، محمد ابراهیم. (۱۳۹۵). **پیغمبر دزدان**. چاپ بیست و دوم. تهران: انتشارات علم.
۴. بختیاری، علی اکبر. (۱۳۷۸). **سیرجان در آئینه زمان**. کرمان: انتشارات مرکز کرمانشناسی.
۵. جلالی عزیزیان، حسن. (۱۳۷۴). **شهرستان تصوّف** (زندگی سهل بن عبدالله شوشتری). چاپ اول. تهران: نشر حدیث.
۶. خوافی، شهاب‌الدین عبدالله. (حافظ ابرو). (۱۳۷۸). **جغرافیای حافظ ابرو**. به تصحیح صادق سجادی. تهران: مرکز نشر میراث مکتوب.
۷. دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). **لغت نامه**. ۱۵ ج. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۸. سریزدی، محمود. (۱۳۸۰). **نامه سیرجان**. چاپ اول. تهران: نشر آثار، فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
۹. سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق. (۱۹۳۶ م). **مطلع سعدین و مجمع بحرین**. به تصحیح محمد شفیع، لاهور.
۱۰. شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۸). **مقدمه بر تذکرة الاولیاء**. چاپ دوم. تهران: انتشارات سخن.
۱۱. عثمانی، ابوعلی حسن بن احمد. (۱۳۷۹). **ترجمه رساله قشیریه**. تصحیح بدیع الزمان فروزانفر. چاپ ششم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۲. عطار نیشابوری، فریدالدین محمد. (۱۹۰۵). **تذکرة الاولیاء**. لیدن: مطبعه بریل.
۱۳. عطار نیشابوری، فریدالدین محمد. (۱۳۹۸). **تذکرة الاولیاء**. به تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی. چاپ دوم. تهران: انتشارات سخن.
۱۴. عطار نیشابوری، فریدالدین محمد. (۱۳۸۶). **مصیبت نامه**. تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی. چاپ اول. تهران: انتشارات سخن.
۱۵. فروزانفر، بدیع الزمان. (۱۳۷۹). **فهارس ترجمه رساله قشیریه**. چاپ ششم. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۶. لسترانج، گای. (۱۳۷۷). **جغرافیای تاریخی سرزمین های خلافت شرقی**. ترجمه محمود عرفان. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

۱۷. مستوفی، حمدالله. (۱۳۶۳). *نزهة القلوب*. تصحیح گای، لسترانج. تهران: انتشارات دنیای کتاب.

۱۸. مؤید محسنی، مهری. (۱۳۸۱). *گوش مردم سیرجان*. چاپ اول. کرمان: مرکز کرمان شناسی.

۱۹. مؤید محسنی، مهری. (۱۳۸۶). *فرهنگ عامیانه سیرجان*. چاپ دوم. کرمان: مرکز کرمان شناسی.

۲۰. میهنی، جمال الدین ابوروح. (۱۳۷۶) *حالات و سخنان ابوسعید ابوالخیر*. چاپ چهارم. تهران: انتشارات آگاه.

۲۱. نیشابوری، ابو عبدالله حاکم. (۱۳۷۵) *تاریخ نیشابور*. تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی. چاپ اول. تهران: انتشارات آگاه.

۲۲. وثوقی رهبری، علی اکبر. (۱۳۷۲). *تاریخ سیرجان*. کرمان: انتشارات مرکز کرمان شناسی.

۲۳. هجویری، علی بن عثمان. (۱۳۸۳). *کشف المحجوب*. تصحیح محمود عابدی. چاپ اول. تهران: انتشارات سروش.

منابع عربی

۲۴. الاصفهانی، ابو نعیم. (بی تا). *حلیة الأولیاء وطبقات الأصفیاء*. بیروت: دار الفکر.

۲۵. خرگوشی نیشابوری، عبدالملک بن محمد ابراهیم. (۱۹۹۹) *تهذیب الأسرار*. به کوشش بسام محمد بارود. چاپ اول. ابوظبی: المجمع الثقافي.

۲۶. سلفی، حافظ ابوظاهر. (۱۹۹۳ م.). *معجم السفر*. تحقیق عبدالله عمر البارودی. بیروت.

۲۷. سلمی نیشابوری، ابو عبدالرحمان. (۱۹۶۹). *طبقات الصوفیة*. به تصحیح نور الدین شریبه، چاپ دوم. قاهره: مکتبه المیانجی.

۲۸. سلمی نیشابوری، ابو عبدالرحمان. (۱۳۷۲). *مجموعه آثار ابو عبدالرحمن سلمی ج ۲*. گردآوری نصرالله پورجوادی. چاپ اول. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

۲۹. السیرجانی، ابو الحسن علی بن الحسن. (۱۳۹۰). *البیاض و السواد من خصائص حکم العباد فی نعت المرید والمراد*. تصحیح محسن پورمختار. چاپ اول. تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران و دانشگاه آزاد برلین آلمان.

۳۰. *علم التصوف*. (۱۳۹۰). تصحیح نصرالله پورجوادی و محمد سوری. چاپ اول. تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران و دانشگاه آزاد برلین آلمان.

۳۱. قشیری، عبد الکریم. (۱۹۸۹). الرسالة القشیریة. تصحیح عبد الحلیم محمود و...، قاهره: دار الشعب.